

J. Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen: Vantilt, 2003, 735 blz. + cd-rom, €39,90, ISBN 90 77503 06 4).

Het revolutietijdvak blijft Nederlandse historici hoofdbreken bezorgen. Na de omvangrijke dissertaties van Pfeil (1998, 591 blz.) over de openbare financiën, Joor (2000, 864 blz.) over oproeren en Kuiper (2002, 652 blz.) over de Friese omwenteling, is ook Joost Rosendaal er niet in geslaagd zijn onderwerp binnen 500 bladzijden af te handelen. Detaillering lijkt bij al deze boeken een gebrek aan analytisch houvast te moeten compenseren. Want iedereen is het er over eens dat de door C. H. E. de Wit gepostuleerde tegenstelling van aristocraten versus democraten niet werkt. Alleen, hoe het dan wel moet blijft tot op heden onduidelijk. 'Politieke cultuur' is de meest aangeprezen remedie, maar de precieze resultaten van die benaderingswijze zijn nog steeds te weinig duidelijk om als interpretatiekader te kunnen dienen. In afwachting daarvan bieden die omvangrijke dissertaties echter wel een schat aan nieuwe kennis over een roerige en, zoals gezegd, gecompliceerde periode uit de Nederlandse geschiedenis.

Joost Rosendaal was reeds als student gegrepen door het onderwerp, getuige zijn betrokkenheid als organisator bij het meest aansprekende congres in 1987 over tweehonderd jaar patriotse revolutie. Sindsdien heeft hij al heel wat gepubliceerd over deze periode. Aan de dissertatie is vele jaren gewerkt en het resultaat is een indrukwekkend monument voor de patriotten die na de Pruisische inval in ballingschap wilden of moesten. Alhoewel sommigen van hen de Verenigde Staten en Duitsland als nieuw vaderland kozen, ging het overgrote deel naar de Oostenrijkse Nederlanden en vervolgens naar Frankrijk. Hoeveel dat er precies waren is overigens niet duidelijk. Contemporaine schattingen van 20.000 of zelfs 40.000 worden door Rosendaal als overdreven bestempeld. Op een bijgeleverde cd-rom met biografische gegevens over de ballingen komen ruim 4.000 namen voor, maar daarbij zijn de gezinsleden niet inbegrepen.

Van die vluchtelingen, en vooral van degenen wier namen figureerden op Franse pensioen- en onderstandlijsten, heeft Rosendaal door nauwkeurig prosopografisch onderzoek een sociaal profiel kunnen opstellen. Veruit de meeste vluchtelingen waren van het mannelijk geslacht, betrekkelijk jong en afkomstig uit de steden van de Republiek. Qua beroep kwamen ze opvallend vaak uit het milieu van ambacht en middenstand. Meestal waren ze actief geweest in een exercitiegenootschap of vergelijkbare organisatie. Onderscheid is er wel tussen degenen die in de Oostenrijkse Nederlanden bleven hangen: doorgaans behorend tot de gezeten burgerij of zelfs adelstand en min of meer per definitie welgesteld, en degenen die naar Frankrijk trokken. Politiek waren de naar Frankrijk uitgeweken patriotten doorgaans radicaler dan hun geestverwanten in de Oostenrijkse Nederlanden. Een interessante vraag, die Rosendaal helaas niet aan de orde stelt, is in hoeverre deze vluchtelingenpopulatie nu representatief was voor de patriottenbeweging van de voorgaande jaren. Het heeft er enigszins de schijn van, dat de sympathisanten in het regentenmilieu zich na de Pruisische inval voor het merendeel voldoende konden distantiëren om zich in de Republiek veilig te wanen, ook al verloren ze niet zelden hun functies tijdens de Restauratie. Maar als dit inderdaad het geval was, is natuurlijk weer de vraag hoe belangrijk precies de politieke zuiveringen waren voor het besluit om al dan niet te vluchten. In de conclusie wijst Rosendaal die zuiveringen aan als de belangrijkste oorzaak, maar zijn materiaal lijkt dat niet helemaal te ondersteunen. Overigens kan de lezer op een apart bijgeleverde cd-rom de biografische gegevens van de vluchtelingen nog eens rustig doornemen.

Na dit sociale luik biedt *Bataven!* twee uitvoerige hoofdstukken over de politieke aspecten. Deze hoofdstukken behandelen de verwickelingen binnen de vluchtelingengemeenschap en de verhouding tussen de Nederlandse patriotten en de Franse overheden. Die laatste werden aanvankelijk bepaald door een sterk schuldgevoel aan Franse zijde over het achterwege blijven

van daadwerkelijke steun aan de patriotten, terwijl die steun wel in het vooruitzicht was gesteld. De vriendelijke houding van de regering van Lodewijk XVI moedigde de Bataven aan de relaties met het hof te cultiveren. Na 1789, en vooral in 1792, werden die betrekkingen steeds meer een bron van verlegenheid. De radicalisering van de revolutie had dan ook een sterke weerslag op de Nederlandse vluchtelingengemeenschap, waar de gematigde vleugel in diskrediet raakte. Nogal verrassend, na alle kritiek op die begrippen, volhardt Rosendaal erin de gematigden aan te duiden als 'aristocraten', en de radicalen als 'democraten'. Dat de Nederlandse vluchtelingengemeenschap werd geplaagd door onderlinge twisten en tegenstellingen wordt in dit boek nog eens uitvoerig gedocumenteerd. Maar dat die conflicten adequaat worden gekarakteriseerd met juist deze termen, blijkt eigenlijk niet. Ook Rosendaal zelf heeft kennelijk zijn twijfels, want soms gebruikt hij zonder duidelijke aanleiding ineens aanhalingstekens rond de twee labels. Leidende vraag in dit gedeelte is of de Franse Revolutie nu wel of niet de leerschool was van de Bataafse revolutionairen, zoals Colenbrander ooit heeft beweerd. Rosendaal meent dat Fransen en Nederlanders samen het experiment van de revolutie ondergingen en dat het daarom misleidend is om de Fransen als de schoolmeesters en de Hollanders als hun leerlingen te typeren. Dat moge waar zijn, feit blijft dat de Nederlandse bijdrage aan de vormgeving van de Franse Revolutie onvermijdelijk een marginale moest zijn.

In het laatste gedeelte van het boek dat gewijd is aan de politieke ideeën en cultuur, wordt dit ook duidelijk. De belangrijkste thema's uit het Nederlandse debat van na 1795, met name waar het de staatsinrichting betrof, werden, voor zover het de vluchtelingen aanging, grotendeels gedomineerd door de Franse discussies. Het hele idee dat de staatsvorming moest worden vormgegeven vanuit een grondwet, en dat de grondwetsontwerpen die in vluchtelingenkringen werden uitgedokterd ook steeds centralistischer van karakter werden, kan niet los worden gezien van de ontwikkelingen in Frankrijk zelf. Natuurlijk bekommerden de patriotten zich om de inpassing in Nederlandse tradities en verwachtingspatronen. Toch was ik verbaasd om in de laatste bladzijden van het boek de patriotten getypeerd te zien als christelijke revolutionairen. Uitgerekend de staatsinrichting, het kernvraagstuk van het hele revolutionaire project, werd in deze jaren ontdaan van zijn religieuze aspecten.

Het zou mij verbazen als deze slotstelling van het boek veel aanhang zou vinden. Voor het overige heeft *Bataven!* echter alles om uit te groeien tot een standaardwerk over de Restauratieperiode. Het belicht uitputtend de wederwaardigheden van de patriotse vluchtelingen, vermoedelijk de omvangrijkste groep politieke vluchtelingen uit de Nederlandse geschiedenis, zoals de schrijver opmerkt. Nu is het wachten nog op een vergelijkbare studie over de verikkelingen in de Republiek zelf, waarbij eindelijk ook eens de organisatie van de Oranjepartij belicht wordt. Ten slotte wil ik de wens uitspreken dat dat boek dan net zo mooi wordt vormgegeven en geïllustreerd als *Bataven!*, dat een feest voor het oog is, maar dan volgende keer ook nog graag met bronvermelding bij de illustraties.

Maarten Prak

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

W. Ravesteijn, J. Kop, ed., *Bouwen in de Archipel. Burgerlijke openbare werken in Nederlands-Indië en Indonesië 1800-2000* (Zutphen:Walburg pers, 2004, 343 blz., €39,50, ISBN 90 5730 292 6).

In het langlopend project 'Geschiedenis van de techniek in Nederland' is geen plaats ingeruimd voor techniekontwikkeling in de voormalige koloniën. Daarvoor bestonden twee redenen. Ten eerste zijn veel minder monografieën als bouwstenen beschikbaar. Ten tweede vond techniekontwikkeling overzee plaats in een heel ander maatschappelijk kader. De onderhavige bundel geeft van beide omstandigheden blijk. Hij bevat studies over de ontwikkeling van de koloniale infrastructuur, toegespitst op twee in koloniale context cruciale gebieden van vervoer en waterbeheer. Tot het vervoersdomein behoren hoofdstukken over wegebouw (Marie-Louise ten Horn-van Nispen), spoor- en tramwegen (Guus Veenendaal), verkeersbruggenbouw (Michel Bakker) en havens (Arjan Veering). Het waterdomein bestrijkt irrigatie en waterkracht (Maurits Ertsen en Wim Ravesteijn), stedelijke drinkwatervoorziening en afwatering (Jan Kop). Institutionele en disciplinaire ontwikkelingen worden behandeld in bijdragen over de Indische waterstaat (Frida de Jong en Wim Ravesteijn), koloniale stedenbouw (Pauline van Rosmalen), ontwikkelingssamenwerking (Jan Kop) en weg- en waterbouwkunde (Maurits Ertsen). Beide laatste studies trekken de lijn door van koloniaal naar nationaal Indonesië, en hetzelfde gebeurt in de stedenvergelijkende beschrijving van Surabaya en Malang (Harry Patmadjaja). De contextualiteit van techniekontwikkeling treedt vooral aan het licht bij drastische maatschappelijke veranderingen zoals de dekolonisatie en de overgang van *orde lama* naar *orde baru*. Al deze deelstudies bieden een schat aan gegevens en inzichten over ambities, prestaties en decepties, over mogelijkheden en beperkingen van westerse wetenschap en technologie in koloniale context.

Het centrale aandachtsveld is de samenhang tussen ontwikkeling van westerse techniek en koloniale samenleving. In de afzonderlijke bijdragen wordt deze duidelijk gemaakt op specifiek niveau. In de inleiding en de slotbeschouwing geeft Ravesteijn algemene beschouwingen over die samenhang. Het maatschappelijk kader wordt aangegeven als koloniale staatsvorming, opgevat als ontwikkelingsproject. De dimensie techniek wordt in kaart gebracht met het begrip sociotechnisch systeem, dat is ontwikkeld in studies van de ontwikkeling van grootschalige technische systemen zoals electriciteitsvoorziening, spoorwegen en stoomscheepvaart. Voor de achterliggende kennis, normen en deskundigheden wordt het begrip 'technologisch regiem' gehanteerd. De toespitsing van de wisselwerking techniek en samenleving op de koloniale staat en sociotechnische systemen sluit impliciet aan op bestaande theorievorming. Civiele techniek wordt bestempeld als aangepaste wetenschap bij uitstek, functionerend in voorhanden fysische, sociale en culturele contexten. Fysisch was de Indische waterbouwkunde meer een strijd voor dan tegen het water. Sociaal was het functioneren geënt op de behoeften van de koloniale staat en derhalve waren technische werken tevens werktuigen van machtsuitoefening. De beschikbaarheid van herendiensten en goedkope loonarbeid drukte zijn stempel op ontwerp en uitvoering van werken. Ergonomisch moesten technische werktuigen soms worden aangepast aan de tengere lichaamsbouw van de Indonesische werklieden. (234) Cultureel wordt de verwestering in het teken van de ideologie van modernisering centraal gesteld, overwegend eenrichtingsverkeer van west naar oost.

Deze theoretische kaders zijn zeker behulpzaam bij het ordenen, vergelijken en begrijpen van